

Geaccepteerde versie van een review die gepubliceerd is als:

Brugman, B. C. (2024). Humor die grenzen overschrijdt, *Vooy's*, 41(4), 74-77.

Ivo Nieuwenhuis

Het was maar een grapje. Nederland in tien humorschandalen

Amsterdam (Atlas Contact) 2023

304 pagina's

ISBN 9789045044903

Britta Brugman

Humor die grenzen overschrijdt

Hoe ver mag humor gaan? Wanneer verdient humor serieuze aandacht? En welke culturele, sociale en politieke factoren bepalen of humor onder een vergrootglas ligt? Deze interessante vragen staan centraal in het boek *Het was maar een grapje. Nederland in tien humorschandalen* (2023). Neerlandicus Ivo Nieuwenhuis beschrijft in het boek verschillende humorschandalen uit de afgelopen zeventig jaar die samen illustreren hoe debatten over humor zich hebben ontwikkeld in de Nederlandse samenleving. In chronologische volgorde wordt de lezer meegenomen op een reis van de jaren vijftig naar nu. Het boek is rijk geïllustreerd, waardoor de lezer een levendig beeld krijgt van de ongemakkelijke, en – volgens sommigen destijds – ongepaste grappen die door publieke figuren, zoals televisiemakers, cabaretiers en cartoonisten, in de afgelopen decennia gemaakt zijn. Elk humorschandaal vertegenwoordigt een andere tijd en discussie over de rol van humor in het publieke debat.

Het startpunt van het boek is een tijd waarin humorcensuur, bijvoorbeeld door omroepbazen, tamelijk gebruikelijk was, vooral uit angst dat humor de samenleving kon ontwrichten. Nieuwenhuis beschrijft hoe grappenmakers vanaf de jaren vijftig van conformeren steeds meer overstapten naar provoceren en ontregelen. Waar bijvoorbeeld woorden zoals 'kontje' en 'donders goed' eerst nog uit het script van hoorspelreeks *De familie Doorsnee* (1956) werden geschrapt op nadrukkelijk verzoek van de omroep (24-46), zien we later Wim Sonneveld katholieke geestelijken parodiëren (1963, als Frater Venantius; 47-64). In de jaren daarna cultiveerden grappenmakers een vrijgevochten vorm van humor die menigeen tegen de borst stuitte vanwege zijn, vaak, grove en beledigende aard. Voorbeelden zijn de Haagse typetjes Jacobse en Van Es (van de Tegenpartij, 1981) van Kees van Kooten en Wim de Bie (106-130), of Paul de Leeuw die in de beginjaren van *De schreeuw van De Leeuw* als ontregelaar bekend kwam te staan (1992; 131-149). Tegenwoordig is een nieuwe ontwikkeling ontstaan waarbij gemarginaliseerde bevolkingsgroepen steeds vaker onevenredig het onderspit delven. Youp van 't Hek vond het bijvoorbeeld niet te ver gaan om in zijn columns het woord 'pisnicht' gekscherend te gebruiken (2018; 175-193). Volgens Johan Derksen was het niet nodig om excuses aan te bieden voor een grap waarin hij iemand Zwarte Piet noemde (2020; 194-212). Meer dan ooit wordt humor, wellicht soms ten onrechte, verdedigd als kenmerk van een vrij westerse cultuur en democratie. Het blijkt dat humor een evolutie heeft doorgemaakt: wat eerst als controversieel werd gezien, is

dat nu niet meer. De onderhandeling over de grenzen van humor toont zich zodoende als een voortdurend proces.

De kritiek op humor die het boek behandelt, is afkomstig van meerdere groepen in de samenleving – van politici, bijvoorbeeld, maar vooral ook van het algemene publiek. De controverse wordt gedetailleerd beschreven, met behulp van kleurrijke citaten. Een goed voorbeeld hiervan is het moment waarop Barend Servet in het televisieprogramma *Barend is weer bezig* in 1972 de spot drijft met Koningin Juliana (85-105). Kijkers schreven massaal klaagbrieven naar nieuwsmedia, waarin ze Servet onder andere uitmaakten voor ‘Vuil goor zwijn! Beestmens! Laffe vieze vlegel’ (101). De belangrijke rol die de tijdsgeest bij dit soort schandalen speelt, wordt met dit voorbeeld duidelijk onderstreept.

Wat ook aanspreekt aan het boek is de expliciete focus op Nederland. In wetenschappelijk onderzoek naar satire en de impact ervan op de samenleving, ligt de focus vaak op Amerikaanse en soms Britse voorbeelden. Daarmee is er doorgaans minder aandacht voor satiretradities uit andere landen. Vanwege de bijzondere invloed van cabaret, dat onder andere gekenmerkt wordt door zang en theater, is die van Nederland het zeker waard om zo uitgebreid belicht te worden. Verder krijgen bepaalde periodes in het boek relatief meer aandacht dan anderen. De meeste humorschandalen die besproken worden, vonden namelijk tussen de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig plaats of ten tijde van de eeuwwisseling. Dit is echter een logisch gevolg, aldus Nieuwenhuis, van het feit dat humorschandalen vaker voorkomen gedurende maatschappelijke veranderingen, wat mij zeker een plausibele stelling lijkt. Denk hierbij aan politieke en sociale spanningen naar aanleiding van de ontzuiling (vanaf de jaren zestig) en naar aanleiding van de opkomst van sociale media (vanaf de eeuwwisseling).

De grenzen van humor worden in het boek veelal gekoppeld aan de culturele, sociale en politieke context van de humor. De rol van religie komt bijvoorbeeld uitgebreid aan bod. Deze combinatie van factoren zorgt voor een diepgaande reflectie op de evolutie van humordebatten. Wat in relatie hiertoe opvallend is, is dat kenmerken van de context uiteindelijk vaker als verklaring voor een schandaal worden aangevoerd dan kenmerken van de humor. In de slotbeschouwing wordt zelfs geconcludeerd: ‘Of een grap een rel veroorzaakt, hangt meer af van de context dan van de grap zelf’ (238). De vraag is echter of deze conclusie niet wat te kort door de bocht is. Het staat buiten kijf dat dezelfde grap in het ene tijdperk als ontoelaatbaar kon worden beschouwd, terwijl het in een ander tijdperk niet zou leiden tot grootschalige morele verontwaardiging. Het woord ‘kontje’ is niet iets waar de gemiddelde Nederlander tegenwoordig aanstoot aan zou nemen. Dit wordt echter niet alleen verklaard door de context, maar door de wisselwerking van de context en de grap. Een bekende humortheorie uit de psychologie die aandacht had verdiend in het boek is *benign violation theory* (McGraw en Warren 2010). Volgens deze theorie ontstaat humor bij onschuldige schendingen, zoals van normen en waarden. Het woord *onschuldig* verwijst hier naar het feit dat, wanneer bijvoorbeeld een verwachting van respect wordt geschonden, men moet kunnen begrijpen dat de reden hiervoor niet was om te willen beledigen, maar om te vermaken. Bij deze humorpercepties spelen weldegelijk kenmerken van de grap een rol, zoals de keuze in het onderwerp.

Daarnaast was een meer systematische analyse van wat er precies voor zorgt dat een grap, in de gegeven context, niet onschuldig is een waardevolle toevoeging geweest. Mijn eigen analyse is dat er in het boek vaak drie dimensies van kritiek op humor door elkaar liepen: (1) kritiek op de kenmerken van de grap zelf, zoals de toon en het doelwit, (2) kritiek op de serieuze inhoud die de grap probeerde over te brengen, of tenminste, zoals die door (een deel van) het publiek (soms verkeerd) werd geïnterpreteerd, en (3) kritiek op de intenties van de grappenmaker. Bij deze laatste

dimensie twijfelen mensen of de grap wel echt als grap bedoeld is of meer als een aanval. Dergelijke dimensies van humorkritiek hadden in het boek meer expliciet uit elkaar getrokken mogen worden.

Tot slot, zoals ook wordt benoemd in de slotbeschouwing van het boek, zijn er veel meer humorschandalen geweest dan de tien die in het boek behandeld worden. Nieuwenhuis heeft de casussen geselecteerd die, naar zijn idee, het best duidelijk maken hoe debatten over humor gedurende meerdere decennia vorm hebben gekregen. Hij schrijft hierover:

Een vaste reactie die ik de afgelopen jaren kreeg wanneer ik vertelde dat ik werkte aan een boek over humorschandalen was: ‘O, wat leuk! Dan besteed je zeker ook wel aandacht aan...’ En dan volgde er negen van de tien keer een incident dat niet op mijn lijstje stond. Dat riep dan eerst enige schrik bij me op: shit, ben ik niet toch iets belangrijks vergeten? Al snel volgde gelukkig de realisatie dat het genoemde voorbeeld met goede redenen ontbrak. (230)

Oók ik kan tóch niet laten om nog een suggestie te doen: een casus die nog uitgelicht had mogen worden, ondanks de mijns inziens overtuigend beargumenteerde casusselectie, is een satirisch lied dat door Martine Sandifort gezongen werd tijdens het televisieprogramma *Sanne Wallis de Show*. Dit zong zij naar aanleiding van het Eurovisie Songfestival van 2018 waarin de Israëlische inzending won. De ophef die ontstond over deze parodie op het winnende nummer bleef niet beperkt tot Nederland, maar strekte zich uit tot het buitenland, waaronder Israël. Dit illustreert hoe humorschandalen landsgrenzen kunnen overschrijden. Het plaatsen van Nederlandse humorschandalen in een bredere, internationale context ontbreekt en had uitstekend gepast bij de discussie rondom de globalisering van media en humor. Bovendien zou het mooi zijn dat er met deze toevoeging een extra vrouwelijke ‘professionele humorist’ in het boek opgenomen zou zijn, want een onbedoeld maar interessant gevolg van de casusselectie is dat het boek sterk de indruk wekt dat het bijna alleen mannen in de entertainmentindustrie zijn die betrokken raken bij humorschandalen. Er wordt in het boek weinig gereflecteerd op de rol die gender precies speelt in humorschandalen, terwijl daar nog veel onduidelijk over is.

Desondanks behandelt het boek het belangrijke thema van humor op een aantrekkelijke en relevante manier. Het lezen ervan is zeker de moeite waard voor wie graag meer leert over waarom de uitspraak ‘het was maar een grapje’ de lading toch niet helemaal dekt.

Literatuur

McGraw, A.P. & C. Warren, ‘Benign violations. Making immoral behavior funny’. In: *Psychological science*, 21 (2010) 8: 1141-1149.